

טראומה, נרטיב ומשפט

מאת

שולמית אלמוג*

מִצְפוֹן בְּעַל אֶלֶף לְשׁוֹנוֹת יֵשׁ לִי,
וְכָל לְשׁוֹן פּוֹצַחַת בְּסִפּוֹר,
וְכָל סִפּוֹר מוֹצִיא אוֹתִי נְבֹל:
חִלּוֹל שְׁבוּעָה, חִלּוֹל שְׁבוּעָה חֲמוֹר;
וְרִצַּח, רִצַּח אֶכְזָרִי, נוֹרָא;
פְּשָׁעִים כְּבָדִים, נְשָׁנִים וְחֲמוֹרִים,
אֲצִים אֶל הַשׁוֹפֵט, קוֹרְאִים: "אֵשׁ, אֵשׁ!"¹.

הוֹרְצִיו הַיָּקָר,
מֵה מְעֵנֹת הַשָּׁם אֲשֶׁר (אִם לֹא
יוֹסֵר הַלוֹט) יִנּוֹן פֶּה אֶחָדִי!
אִם נִפְשָׁךְ בִּי נִקְשְׁרָה אִי פֶעַם,
מִנֵּעַ אֶת עֲצָמְךָ מִן הַמְּנוּחָה
וְהַתְּהַלֵּךְ בְּעֵמֶק – הַבְּקָא
הַזֶּה בְּעֵצָב, לְמַעַן תִּסְפָּר
אֶת קוֹרוֹתֵי².

- * פרופסור, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.
1 ו' שייקספיר המלך ריצ'רד השלישי (מ' ויזלטיר מתרגם, 1991), מערכה חמישית, תמונה שלישית.
2 ו' שייקספיר המלט נסיך דנמרק (ט' כרמי מתרגם, 1990), מערכה חמישית, תמונה שנייה.

א. מבוא

המלך ריצ'רד השלישי הוא אחד מהנבלים הגדולים ביותר שיצר שיקספיר. כדי לגזול את המלוכה שאינה מגיעה לו, הוא משקר, מסית את אחיו זה נגד זה וזורע בהם שנאת מוות, ויוזם בקור רוח מעשים של זוועה והרג. והנה, עוצמתו של איש חסר רחמים זה כמעט ומתפוגגת ברגע שבו הוא מדמה לעצמו את הסיפורים המושתקים של קרבנותיו. אותו מצפון שריצ'רד מתכחש לקיומו ומכנה "מְלָה שֶׁל פְּחָדָנִים, תְּכָסִּיס לְהִרְתָּעָה שֶׁל הַחֶזֶק"³, מצמיח לפתע אלף לשונות וכל לשון פוצחת בסיפור של מעשה נבלה שעשה הוא עצמו. כל מעשה של חילול שבועה, רצח ופשע הופך לסיפור והצטברות הסיפורים הופכת לחזיון בלהות שמכריע את ריצ'רד נפשית. הקרבנות מתו בלי לספר את אשר נעשה להם, אבל ריצ'רד חש שלסיפורים המושתקים יש חיים משלהם, וכי הם ימצאו את דרכם אליו. המחשבה על הסיפורים הנוראים האלה החודרת לתוך תודעתו של ריצ'רד, מחלישה אותו עד כדי "יְאוּשׁ גְמוּר"⁴ וסוללת את הדרך לתבוסתו הקרובה.

המלט הוא גיבור שיקספירי נוסף שכוחם של סיפורים מעסיק אותו לפני מותו. במהלך רגעי האחרונים הוא חוזר ומבקש מחברו הטוב הורציו: "סֵפֶר עָלַי". וכך הוא אומר:

אֲנִי מֵת...
אלו נתן לי זמן (אך מר-
הַמָּוֶת הוּא נוֹגֵשׁ מֵר וְנִמְהָר) –
הו, יְכַלְתִּי לְסַפֵּר לְכֶם – אֶבְל
אֵין לְהַשִּׁיב. הוֹרְצִיו, אֲנִי מֵת.
אֲתָה בְּאֶרֶץ הַחַיִּים; סֵפֶר
עָלַי, הַגֵּד אֶת אֲמַתִּי, הַצֵּב
לִי יָד נְשָׁם.⁵

צוואתו של המלט היא הפצרה כי לסיפורו ימצא קשב גם לאחר מותו; הוא מצווה על הורציו לספר סיפור מיוחד שיועבר למלך המיועד, פורטינבַּרְס, אבל גם לספר סיפור נוסף, לקהל אלמוני ורחב. זהו סיפור שמטרתו כפולה: לספר את האמת המלאה אודות שרשרת האירועים שהובילה למותו של המלט, ובד בבד להציב לו יד ושם. תחינתו האחרונה של המלט מיוחדת לניסיון להבטיח את חייו של הסיפור הזה ואת תוכנו.

3 לעיל הערה 1, מערכה חמישית, תמונה שלישית.
4 שם.
5 לעיל הערה 2, מערכה חמישית, תמונה שנייה.

ריצ'רד והמלט חווים את כוחו של הסיפור מנקודות מבט הפוכות. עבור ריצ'רד, כוחם של סיפורי הקרבנות הוא הרסני. הסיפורים הם בבחינת כלי נשק יעילים המופנים כלפיו. עבור המלט, סיפורים הם מכשיר שיש בכוחו לתקן את מר הגורל ולספק נחמת מה. המחשבה על סיפור שיגולל כיצד השתלשלו האירועים שהובילו למותו ויבהיר את בחירותיו ופעולותיו, מנחמת אותו בעת גסיסתו.

למעשה, מדובר בתמונת ראי. המלט, שכמו אביו היה קרבן למזימותיו הרצחניות של דודו, מוצא נוחם בידיעה כי סיפור העוול שנעשה יחיה אחריו. את ריצ'רד, שגרם סבל לקרבנות רבים, רודפת הידיעה בדבר אי-היכולת שלו להעביר מן העולם את סיפוריהם. המשותף לשניים הוא האינטואיציה בדבר עוצמתו של הסיפור והאופן שבו דמותם מעלה על הדעת את הקשרים המורכבים בין טראומות לסיפורים.

טראומות מולידות סיפורים. בסיפורים ילידי הטראומה טמונה יכולת להשפיע על יחידים וחברות, לעצב את היחס לאירועי עבר ולהשפיע על מהלך העתיד. הסיפורים עשויים לחשוף עובדות ואירועים, לסייע בריפוי הקרבנות ולאפשר ענישה במקרים המתאימים, אולם קיים מתח בין פועלם זה של סיפורי הטראומה לבין מטרות אחרות ומנוגדות העשויות להתקשר לאותם סיפורים. שכן סיפורים שנוצרו מתוך טראומה יכולים גם לקדם אינטרסים פוליטיים או מוסדיים, שלפעמים אינם עולים בקנה אחד עם האינטרסים של קרבנות הטראומה, או אפילו עומדים בסתירה אליהם. חיבור זה יעסוק במתח אחד המתקשר לסיפורי טראומה – המתח המתעורר לעתים קרובות כאשר סיפורים כאלה מוצגים בזירת המשפט.

בפתח הדברים אתאר את האפיונים המיוחדים לנרטיבים שנוצרו לאחר טראומה או למה שמכונה "ספרות טראומה"⁶. כפי שיפורט, נרטיב הוא כלי חיוני שבו משתמשים קרבנות טראומה כדי לשקם את תחושת ה"אני" וכדי לאפשר להם לחזור ולתפקד במציאות החיים, אולם דווקא משום שתחושת ה"אני" מתערערת בעקבות הטראומה, הנרטיב הבא לכוון אותה מחדש הוא ייחודי בתכניו ובדרך יצירתו. כפי שיובהר ויודגם באמצעות כמה דוגמאות, ייחוד זה עשוי להוות מכשול כאשר מבקשים לעשות שימוש בסיפורי הטראומה בהליך המשפטי. עם זאת מודעות למאפיינים המיוחדים לסיפורי הטראומה ולאופן יצירתם, עשויה לסייע במיתון הבעיה ולאפשר את שילובם המיטבי של סיפורי הטראומה בעשיית הצדק.

ב. ספרות טראומה

6 המונח "ספרות טראומה" (Literature of Trauma) נטבע על ידי קאלי טל. ראו K. Tal *Words of Hurt: Reading the Literatures of Trauma* (Cambridge University Press, 1996).

המונח "טראומה", שמקורו במילה היוונית "traumatizo" (פצע), התייחס במקורו לציור חבלה או פציעה גופנית פתאומית. החל מהמאה התשע-עשרה התרחבה משמעותו והחלו לעשות בו שימוש במגוון של דיסציפלינות מדעיות לצד שימוש פופולרי רחב⁷. במאמר זה אעסוק בטראומה כפגיעה נפשית קשה. כהגדרתה של שושנה פלמן: "המילה טראומה משמעה פצע; השימוש המקורי במונח נגזר מרפואה, ומאוחר יותר הושאל על ידי הפסיכואנליזה והפסיכיאטריה כדי לציין מכה ל'אני'... הלא היוצר פיצול או קרע פסיכולוגי, פגיעה רגשית"⁸. חוויות טראומטיות טיפוסיות הגורמות לפגיעה נפשית מסוג זה הן חשיפה לטרור, למלחמה או להתעללות מינית או פיזית. אריקסון מתאר כך את הניתוק מתחושת האני ומקשר למציאות שאותם חווים רבים מקרבנות הטראומה: "משהו זר נשבר בך, מנפץ כל מחסום שהמחשבה הציבה כהגנה"⁹.

נרטיב הוא כלי שקרבנות טראומה עושים בו שימוש אינטואיטיבי לצורך שיקומם. הם מספרים לעצמם ולאחרים על שאירע להם. באמצעות הסיפור הם מנסים להבין מה קרה ולמה, וגם לנסות לחזור לחיים רגילים. אין זה מפתיע שאחד הכלים החשובים לצורך השגת מטרות מורכבות אלה הוא הנרטיב. הקיום החברתי שלנו מאורגן באמצעות סיפורים. סיפורים יוצרים משמעות ומארגנים את המציאות. סיפורים משמשים לא רק לצורך הבניית תפיסת העולם שלנו, אלא גם לצורך הבניית תפיסתנו את עצמנו. באמצעות סיפורים אנו יוצרים ומגדירים את הזהות שלנו. יש להם תפקיד משקם חשוב בייחוד במצבים שבהם גם תפיסת העולם וגם תפיסת ה"אני" מתערערת¹⁰. הקשרים החיוניים בין נרטיב לטראומה זכו לתשומת לב מחקרית ניכרת, מזוויות ראייה פסיכולוגית ותרפויטית¹¹. בחיבור זה אני

- 7 ראו K.L. Rogers, S. Leydesdorff, G. Dawson (eds.) *Trauma and Life Stories: International perspectives* (London: Routledge, 1999), 2 לפירוט ביבליוגרפיה של מחקרים העוסקים בהקשרים השונים של הטראומה ראו S. Felman *The Juridical Unconscious* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), 172-173 שם, עמ' 171 (התרגום שלי – ש' א').
- 8 ראו K.T. Erikson *A New Species of Trouble: Exploring in Disaster, Trauma, and Community* (New York: W.W. Norton & Company, 1994), 228 (התרגום שלי – ש' א').
- 9 לעניין ערכם התרפויטי של סיפורים ראו S. Felman, D. Laub *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* (New York: Routledge, 1992).
- 10 לעניין הקשרים בין סיפורים להבניה מחדש של ה"אני" אצל קרבנות טראומה ראו N. King *Memory, Narrative, Identity: Remembering the self* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000).
- 11 לדיון בקשרים בין נרטיב לטראומה ראו C. Caruth *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996); D. LaCapra *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000); Rogers, Leydesdorff & Dawson, לעיל הערה 7; King, לעיל הערה 10; Tal, לעיל הערה 6;

מבקשת לעסוק בקשרים אלה באוריינטציה של משפט וספרות, ותוך עשיית שימוש במונחים מתחום הספרות. אני מאמינה שפרספקטיבה כזו תתרום תובנה מועילה לצורך תפיסת יחסי הגומלין המורכבים בין משפט, טראומה ונארטיב.

קאלי טל מגדירה את "ספרות הטראומה" כסוגה מיוחדת העומדת בפני עצמה. ספרות הטראומה, היא כותבת, "מוגדרת על ידי זהות הסופר/ת שלה. ספרות הטראומה מכילה במרכזה את השיקום וההחלמה שלאחר הניסיון הטראומטי, אבל גם לוקחת חלק פעיל בדיאלוג המתמשך עם הכתיבה והייצוג של מי שלא עברו טראומה"¹².

בעקבות תיאור זה, לספרות הטראומה כמה מאפיינים ייחודיים. הראשון שבהם הוא זהות יוצריה. יוצריה של ספרות טראומה יכולים להיות רק קרבנות שחוו טראומה. על כן סיפור בדיוני העוסק בטראומה או מתאר אותה שנכתב על ידי סופר או סופרת "רגילים", שלא חוו על בשרם ונפשם את הטראומה נשואת הסיפור, אינו בבחינת ספרות טראומה. המאפיין הנוסף הוא מטרתה המרכזית של ספרות הטראומה. על פי טל, למטרה זו שני רכיבים משלימים: הניסיון לשחזר את הניסיון הטראומטי של יוצריה כדי להחלים ממנו ולצדו הרצון ליצור דיאלוג כלשהו בין יוצרי ספרות הטראומה לבין כל האחרים – אלה שלא חוו את הטראומה ו"לא היו שם". דיאלוג כזה הוא חלק מתהליך ההחלמה מהטראומה והשימוש בכלי הנרטיבי מאפשר את קיומו¹³.

מכיוון שמטרתם הראשונית של סיפורי הטראומה היא לסייע לקרבנות, האופן שבו יסופר הסיפור, תכניו ועיתויו ייקבעו לאור מטרה זו. למספרים ולמספרות חשובה היכולת לספר רק מה שברצונם לספר ולהשמיט את מה שאין ברצונם לספר. חשובה להם גם היכולת לקבוע את סדר הסיפור, להדגיש את הראוי מבחינתם להדגשה ולטשטש את הראוי לטשטוש.

קרבנות הטראומה אינם מעוניינים בהכרח לחשוף את העובדות במלואן או לספר על כל טווח הכאב שגרמה הטראומה. גם אם מדובר במקרים שבהם הם זוכרים היטב את כל פרטי ההתרחשות הטראומטית, המטרה הראשונית של ספרות הטראומה אינה החצנה מדויקת

P. Antze, M. Lambek (eds.) *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory* (New
Felman ; York: Routledge, 1996), לעיל הערה 7.

12 Tal, לעיל הערה 6, עמ' 17 (התרגום שלי – ש' א').

13 שם, עמ' 21. ראוי לציין כי טל מתייחסת ל"סופרים" ("authors") ה"כותבים" ("write") את הסיפור שלהם, אולם נראה לי כי המאפיינים שהיא מתארת נכונים לכל כלי רטורי שבו משתמשים קרבנות הטראומה, וגם סיפורים בעל פה מתאפיינים באותן תכונות המצויות בסיפורי הטראומה הכתובים. על פי טל, שני הרכיבים האלה של ספרות הטראומה פועלים כך: "Literature of trauma is written from the need to tell and retell the story of the traumatic experience, to make it "real" both to the victim and to the community. Such writing serves as both validation and cathartic vehicle for the traumatized author"

ככל האפשר של הזיכרון הזה ואף לא הפצת העובדות הידועות להם בקרב קהל רחב ככל האפשר. לקרבנות הטראומה חשוב לספר את הסיפור בדרך מסוימת ובעיתוי מסוים. אם תימנע מהם האפשרות לספר את סיפור הטראומה בהתאם לבחירותיהם שלהם, התוצאה עשויה להיות נרטיב שאינו משרת את מטרתם העיקרית – ריפוי נזקי הטראומה – ועלול אף לפגוע בהשגת מטרה זו. לתוצאה בלתי רצויה כזו אנו עדים לעתים במקרים שבהם מצופה מקרבנות טראומה לספר את סיפוריהם בהתאם לדרישות ולנורמות הנוהגות בשדה המשפט, תוך התעלמות מהמאפיינים המיוחדים הנקשרים אל ספרות הטראומה. אדגים את הדברים באמצעות התייחסות לשלושה מקרים שבהם נדרש המשפט לסיפור של טראומה.

ג. סיפורי טראומה בשדה המשפט

1. סיפורים בלומים של ניצולי שואה

את המונח "סיפור בלום" שאלתי מהפסקה הבאה בספרו של דוד גרוסמן עיין ערך אהבה. מומיק, בן לניצולי שואה, חווה את חוויית השואה בילדותו דרך הוריו, אשר ניסו להסתיר ממנו את עצם התרחשותה. כעת הוא כבר בעל משפחה ויוצא לחיפוש אחר הסופר היהודי ברוננו שולץ, שנרצח בירייה על ידי הגסטאפו:

"במשך שנים אחרי שסבא של אנשל נעלם, המשכתי לזמזם בתוכי את ניגון הסיפור שהוא סיפר לגרמני. פעמיים או שלוש לפני שנסעתי לפולין ישבתי וכתבתי ונכשלתי. ולאט הצטברה בתוכי פקעת של תסכול וכעס על עצמי וגעגועים אליו, אל הזקן הסובב לו כבר שנים בתוך סיפור בלום, אונית רפאים הנהדפת מכל חוף, ואני, היחיד שיכול להציל אותו, לגאול את הסיפור, אני אינני יודע ואינני מעז"¹⁴.

בפסקה זו מהדהדים המורכבות והקושי שסיפוריהם של קרבנות שואה טעונים בהם, גם מבחינתם של המספרים גם מבחינת השומעים. קיטוע, ריטוע ובלימה הם מאפיינים של רבים מהסיפורים שמספרים או מנסים לספר ניצולי שואה, ואגב כך מדגימים היטב כמה קשה לקרבנות טראומה להפוך את חווייתיהם לנרטיב עקבי. אולם איכותם המקוטעת וה"שבורה" של סיפורי שואה מסוימים אינה הופכת אותם לחסרי ערך. להיפך, לעתים כוחו של סיפור נובע לא רק ממה שנאמר בו אלא גם ממה שהושמט ממנו, מהפערים הניכרים בו.

14 ד' גרוסמן עיין ערך אהבה (תשמ"ו), 90

כמו קרבנות טראומה אחרים, גם לניצולי שואה סיבות אחדות שבעטיין הם מעוניינים לספר את סיפורם. הם מבקשים לשקם את תחושת "האני" ואת ההערכה העצמית שלהם, להרגיע נפש מסוערת או להשיג סוג של סיגור (closure) שיאפשר להם להמשיך בחייהם. יצירת נרטיב שיהיה בו כדי לסייע בהשגת אפילו באחת מן המטרות הללו, שלא לדבר על נרטיב המיועד לסייע בהשגת חלקן או כולן, הוא משימה מורכבת. כל מספר ומספרת מנסים לעמוד בה בהתאם ליכולות ולנטיות האישיות שלהם, ובהתאם לכלי עבודה סיפוריים שחלק מהם פיתחו באופן עצמאי וייחודי.

לעתים קרובות מספרות ומספרים שחוו טראומה, חשים שחלקים מסוימים מהעבר חייבים, מבחינתם, שלא היחשף לעולם או להיחשף בהדרגה. הם יוצרים נרטיב שיעסוק רק באותם מקטעי עבר שאותם הם מוכנים לחשוף ושעם חשיפתם הפומבית יש בכוחם להתמודד. התוצאה תהיה סיפור מורכב וייחודי, שבה בעת הוא מיועד לגלות חלק מהמציאות ולהסתיר חלק אחר.

הסופר אהרון אפפלפלד מתאר זאת כך: "בה בעת שהניצול מספר ומגלה, הוא גם מסתיר"¹⁵. סיפור הטראומה, מסביר אפפלפלד, "הוא קודם כל ביקוש הקלה"¹⁶. מובן שבמקרים מסוימים הקלה יכולה להיות מושגת באמצעות נרטיב החושף דברים מסוימים ומתעלם מדברים אחרים, גם אם קהל מאזיני הסיפור עשוי לתפוס אותם כרלוונטיים. לעתים יבחרו המספרות והמספרים ניצולי הטראומה לחשוף את מה שהסתירו בעבר בהמשך חייהם. לעתים הם עשויים לבחור באופציית הסיפור החלקי כסופית. ניצולים וניצולות בוחרים לפעמים לספר סיפור חלקי או מקוטע גם כאשר הם ניצבים בפני דרישה לסיפור מלא יותר. דרישה כזו מושמעת בפניהם בעת שהם נוטלים חלק כעדים או כמתלוננים בהליך משפטי.

רבות מהעדויות שנשמעו בעת משפט אייכמן¹⁷ מהוות המחשה לקונפליקט הכאוב העשוי להיווצר כאשר נוצרת התנגשות בין הצורך המשפטי בסיפור מלא וקוהרנטי ככל האפשר, המסופר בזמן מסוים ובאופן מסוים, בהתאם לכללי הפרוצדורה המשפטיים הנוקשים, לבין הצורך של המספרת או המספר ניצולי השואה לספר באופן שבו הם בוחרים ולשלוט על מהלך הסיפור ועל תכניו. אחת העדויות הזכורות ביותר היא זו שנשמעה מפי יחיאל דינור, הידוע גם בשם העט שלו ק. צטניק. דינור, ניצול שואה שפרסם ספרים רבים, נקרא להעיד במשפט על היתקלותו באייכמן במחנה הריכוז אושוויץ. אחת התמונות

15 A. Appelfeld "After the Holocaust" in B. Lang (ed.) *Writing and the Holocaust* (New York: Holmes & Meier, 1988) 84 (התרגום שלי – ש' א').

16 ש.ם.

17 ת"פ (י"ם) 40/61 היועץ המשפטי לממשלת ישראל נ' אייכמן, פ"מ מה 3 (להלן: משפט אייכמן).

הזכורות ביותר ממשפט אייכמן היא התמוטטותו של דינור בבית המשפט, לאחר שהספיק לומר כמה משפטים בלבד¹⁸.

מאוחר יותר כתב דינור על חוויית העדות. מלכתחילה חרד מהמעמד, שכן חשש שלא יהיה בכוחו להעביר לבית המשפט באופן נאות מהי המשמעות האמיתית והמלאה של אושוויץ. התובע, גדעון האוזנר, לא היה מוכן לוותר על עדותו והאמין כי אדם שכתב ספרים רבים על השואה, המבוססים על חויותיו שלו, יצליח גם להסביר היטב את הדברים לבית המשפט.

וכך מתאר דינור את שאירע: "התובע לא שוכנע, ואני הופעתי במשפט אייכמן. זמן לא רב לאחר השאלה הראשונה של השופטים אודות אושוויץ עלה בידי לסחוט מעצמי כמה משפטים אומללים ואז צנחתי אל הארץ"¹⁹.

שושנה פלמן, אשר ניתחה את האירוע, ראתה אותו כמפגש אלים בין משפט לבין אומנות, שיש בכוחו לשפוך אור על משמעות הטראומה²⁰. היא כותבת:

"בתוך המשפט, בתוך הדרמה של המפגש המוחמץ בין ק. צטניק לשחקנים המשפטיים (שופט ותובע) מתרחש עימות יחיד במינו בין משפט לספרות כשני אוצרי-מילים של זיכרון. ההתנגשות בין שני הממדים האלה ובין שני אוצרי-המילים מחוללת קריסה של המסגרת המשפטית באמצעות ההתמוטטות הגופנית של העד"²¹.

הנרטיב של דינור, טוענת פלמן, אף שנקטע בתחילתו, צריך להיחשב כבעל משמעות בזירת המשפט. בפועל כך אמנם אירע, אבל לא מתוך כוונה ישירה. השופטים כתבו:

18 וכך מתארת את ההתרחשות חנה יבלונקה, בספרה מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן: "מבחינה חזותית היתה עדותו של ק.צטניק כנראה שיאו הדרמתי של המשפט. כך אף ראו זאת כמה עיתונאים. מהות העניין הייתה כמובן מורכבת הרבה יותר. הקהל עקב בהשתאות אחר ניסיונו של ק.צטניק לחבר בין מה שהוא הגדיר 'פלנטת אושוויץ' לבין ירושלים. התחושה הייתה שהאיש נסחף לעולם אחר, שהוא דיבר בשמה של הכללה. 'לתושבי פלנטה זו לא היו שמות, לא היו להם הורים ולא היו להם ילדים. הם לא התלבשו כדרך של אנשים כאן, הם לא נולדו ולא הולידו; נשמו לפי חוקי טבע אחרים, הם לא חיו לפי החוקים של העולם כאן ולא מתו...' (מרכז ההסברה, עדויות, ב, עמ' 1122) ניסיונותיהם של אב בית הדין והתובע להחזיר את העד למסלול עדות רגיל, הסתיים בנפילתו של ק.צטניק מחוסר הכרה בפינת הבימה של בית המשפט"; ח' יבלונקה מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן (תשס"א), 127.

19 K-Tzetznik 135633 *Shivitti: a Vision* (E. Nike De-Nur, L. Herman (trans.), San Francisco: Harper & Row, 1989), 32

20 Felman, לעיל הערה 7, עמ' 165.

21 ש.ם.

"ואם יסורי הפרט כך, הרי סך הכל של סבל המיליונים – כשליש העם היהודי, שעונה והובל לטבח, הנו בודאי למעלה מהשגתו של אדם, וקטונו מלתת לו ביטוי. זוהי משימה לגדולי הסופרים והמשוררים, ואולי יש בזה משום משמעות סמלית שאף הסופר, אשר בעצמו עבר דרך התופת ששמה אושביץ, לא עצר כח בבואו להעיד, והוא צנח מעל דוכן העדים"²².

דומה שהשופטים מכירים בכך שהנרטיב הקטוע והמשובש שהצליח קרבן הטראומה להפיק הוא אירוע בעל "משמעות עמוקה, ולא רגע חסר-היגיון וטעם במהלך המשפט"²³. יומו המיוסר של דינור בבית המשפט זכה לתשומת לב רבה בארץ ובעולם, אך המקרה שלו לא היה היחיד או הקיצוני ביותר. חוסר המסוגלות לספר במלאות ובאופן שוטף את סיפור השואה וההסתפקות בסיפורים קטועים ושבורים היא מנת חלקם של ניצולות וניצולים רבים.

כך תיארו את הדברים השופטים במשפט אייכמן:

"לתיאור השואה הוגשו לנו מסמכים, אך עיקר הראיות לכך היו דברי העדים, אודים מוצלים מאש, שעלו על דוכן העדים בזה אחר זה במשך ימים ושבועות. דבריהם נאמרו בפשטות, שחותם האמת היה טבוע בהם. אך אין ספק שגם הם עצמם לא יכלו לתאר במילים את סבלם שלהם בכל עומקו. כמו שאמר אחד מהם השופט בייסקי (ישיבה 21, עמ' 82-86) בנסותו לתאר את רגשותיו שעה שהיה עליו לחזות בתליית נער במעמד אלפי אסירים יהודים: 'אין יותר מקום היום גם אצלנו – ואני מודה בכך – כעבור שמונה עשרה שנה לתאר את רגש הפחד. רגש פחד זה, כאשר אני עומד היום בפני כבודכם, הוא אינו קיים יותר, ואינני סבור שניתן להחדיר אותו למישהו... התנאים של אז לא ניתנים היום להעברה לאולם בית המשפט, ואינני חושב חס וחלילה שמישהו לא יבין זאת, אבל זה לא ניתן גם אצלי, וחייתי זאת על בשרי"²⁴.

22 משפט אייכמן, לעיל הערה 17, עמ' 151.

23 Felman, לעיל הערה 7, עמ' 156. פלמן מנתחת גם עמדה הפוכה העולה מספרה של ח' ארנדט אייכמן בירושלים – דו"ח על הבנאליות של הרוע (תש"ס). ארנדט, טוענת פלמן, מייצגת בהשקפתה אודות התמוטטותו של דינור את מגבלות המשפט בהיתקלו בגילויים ברורים של טראומה באולם בית המשפט.

24 משפט אייכמן, לעיל הערה 17, עמ' 151. להרחבה בעניין פועלו של השופט בייסקי ראו ג' ניסים בחסד עליון: משה בייסקי וחסידיו אומות עולם (ארנו בר מתרגם, תשס"ז).

תיאור ספרותי של השפעות הסיפורים הקטועים העצורים והחלקיים על ילדיהם של הניצולים, בני הדור השני והתמודדות הילדים עם הצורך "לגאול את הסיפור" נמצא בספרו של דוד גרוסמן עיין ערך אהבה²⁵, אולם הגם שיוצרים ולצדם רבים אחרים תופסים את עומק המשמעות והחשיבות של הסיפורים הקטועים, המשפט מוצא עצמו מתקשה להפיק מהם תועלת ולעמוד על חשיבותם כחומרים רלוונטיים ואפילו חיוניים לצורך עשיית הצדק. חידוד הרגישות לטיבה הייחודי ולמאפייניה של ספרות הטראומה עשוי לחדד את היכולת לתפוס את משמעותם ואת כוחם של הסיפורים הקטועים, ולאפשר להעניק להם את תשומת הלב המשפטית שלהם הם ראויים.

2. סיפורים משתנים של נפגעות עבירות מין

נשים שהיו קרבן לאלימות או להתעללות מינית משנות את הדיווח על ההתעללות מפעם לפעם או עורכות שינויים שונים בסיפור האירועים. תופעה זו, שזכתה לכינוי "סיפורים משתנים" ("shifting stories")²⁶, פוגעת במהימנותן של נשים אלה כעדות ומסמנת את עדותן באשר לאירוע ההתעללות שעברו כבלתי אמינה. השינויים בסיפורי ההתעללות והניצול מלווים לעתים קרובות בשתיקות ארוכות ובהיסוסים באשר לכל מילה הקשורה לאירוע. התופעה, הנפוצה למדי בקרב קרבנות לעבירות מין, הוסברה בטיבה של הפגיעה המיוחדת שנגרמה לנשים. מדובר בפגיעה ששיבשה את היכולת שלהן לספר סיפור שוטף ורציף, המכיל את מרב המידע אודות האירוע הטראומטי. קים ליין שפל מסבירה:

"אצל נשים שעברו התעללות קיימת לעיתים קרובות התגובה הבאה: הן מדחיקות את שארע; אין בכוחן לדבר; הן מהססות, נדות כה וכה, ומשתהות; הן מקוות שההתעללות פשוט תיעלם, והן מחפות על המתעללים... פעולות כאלה מייצרות סיפורים מושהים או סיפורים

25 גרוסמן, לעיל הערה 14, עמ' 90. ראו למשל את ניסיונו של הילד מומיק לפענח סיפורים מתוך פרגמנטים עמומים העומדים לרשותו: "בשנים האחרונות אבא קצת התחיל להירגע וכמעט הפסיק לעשות סיוטים, אבל מאז שסבא הגיע הכל חזר מהתחלה. והצעקות האלה משונות באמת, אבל בשביל מה יש שכל ובלה? אחרי שחוקרים את הצעקות האלה באור של היום, הכל מתחיל להיות הרבה יותר ברור ופשוט. וזה היה ככה שבממלכה ההיא הייתה מלחמה, ואבא שלו היה שם הקיסר אבל גם הלוחם הראשי. חייל קומנדו הוא היה. לאחד מהחברים שלו (אולי אפילו לסגן שלו) קראו זונדר. זה שם מוזר ואולי הוא שם מחתרתי כמו שהיה בזמן האצ"ל והלח"י. הם כולם חיו בתוך מחנה גדול עם שם מסובך. שם הם התאמנו ומשם יצאו גם למבצעים הנועזים שלהם, שהיו כל כך סודיים, עד שאפילו היום אסור לומר עליהם כלום וצריך לשתוק אותם. היו גם רכבות בסביבה, אבל זה לא כל כך ברור" (שם, עמ' 29).

26 ראו K.L. Scheppele "Just the Facts, Ma'am: Sexualized Violence, Evidentiary Habits, and the Revision of Truth" 37 *N.Y.L. Sch. L. Rev.* (1992) 123, 141.

המשתנים במשך הזמן, אשר הופכים לבלתי אמינים בדיוק מסיבת היותם ערוכים"27.

כאשר מציגים בבית משפט את הגרסאות הסותרות השונות שמסרה אישה באשר לאותו אירוע, הנטייה תהיה להשתמש בגרסה הראשונה כגורם המערער את אמינותה של גרסה אחרת, שנמסרה במועד מאוחר יותר, ואת הסתירה בין הגרסאות כמערערת את אמינותן של כל הגרסאות גם יחד. כדבריהן של יואיק וסילבי:

"ההנחה היא שכל חוסר עקביות בין הדיווח המוקלט על האירוע לבין דיווח בעל-פה פוסל את מהימנות העדה. מתייחסים בביטול לאפשרות שמישהי מתקנת ומשפרת את זיכרונה, ומשנה את דעתה במהלך הניסיון לזכור מה בדיוק קרה"28.

הכותבות מספקות דוגמה ממחקר שעסק במשפטם של כמה נאשמים באונס קבוצתי. האסטרטגיה שבה בחרו פרקליטיהם הייתה ניסיון לערער את האמון בעדויות הנשים בגלל השינויים והעריכות שהן ערכו בסיפוריהן²⁹. מודעות לאתגרים המיוחדים העומדים בפני נשים שמבקשות לספר על התעללות מינית שעברה עליהן, יכולה להוביל למסקנות אחרות בדבר משמעות השינויים שעורכות נשים כאלה בסיפוריהן. לעתים קרובות, כאשר אישה מספרת לראשונה על האירוע הטראומטי, מטרתה הראשית היא לקדם את החזרה לחיים תקינים ורגילים ולצייר תמונת עולם החפה מהחוויה הקשה שעברה. על כן הסיפור שתספר אפילו לעצמה, אבל גם לאחרים, ימזער את האירוע הטראומטי ככל הניתן, ידבר בלשון מאופקת על הברוטליות שהופעלה נגדה, וימסור גרסה מרוככת, עמומה ומאופקת, לעתים אפילו מעוותת, של האירועים הכאובים³⁰. מאוחר יותר, בעקבות חלוף הזמן המאפשר התאוששות רגשית מסוימת או בעקבות טיפול נפשי, אותה אישה מתעצמת די הצורך כדי לערוך מחדש את סיפור הטראומה כך שיכלול פרטים מלאים יותר ויתקרב לאשר אירע באמת. למעשה היכולת לספר סיפור מלא אודות ההתעללות נחשבת לאות של התאוששות והחלמה³¹.

27 שם, עמ' 126-127.

28 P. Ewick, S.S. Silbey *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life* (1998), 105.

29 שם.

30 Scheppele, לעיל הערה 26, עמ' 138-139.

31 שם, עמ' 140. ראו גם J.L. Herman *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence* (New York: Basic Books, 1992), 179-180.

מטרת הסיפורים המאוחרים יותר שונה ממטרת הסיפור הראשוני. הסיפור הראשוני מסופר לרוב על רקע של דחף להישרדות רגשית. כך, עשויה אישה כזאת לנסות ולהציג את סיפור הטראומה כ"רומן" או כהתרחשות הנובעת מרגש חיובי כלפיה ביסודו. היא עשויה לספר סיפור התולה את האחריות להתרחשות הטראומטית או חלק מהאחריות בה עצמה, בשעה שהמציאות הייתה שונה לחלוטין. הגרסאות המאוחרות יותר מסופרות מתוך רצון להבין מה בדיוק קרה ולהפנות אצבע מאשימה כלפי האחרים. בעוד שהמטרה הראשונית מחייבת להתיר כמה מפרטי ההתעללות נסתרים, המטרה המאוחרת יותר מחייבת לספר סיפור מלא ולעמוד על פרטי הפרטים ככל שהם מכאיבים. מטבע הדברים, היעדים השונים מגיבים סיפורים בעלי אופי שונה ותוכן שונה. באופן אירוני, דווקא הסיפור השני, שהיכולת לספרו היא חלק מתהליך של התאוששות והחלמה, נחזה לעתים קרובות בחצרו של המשפט כמצביע על חוסר מהימנותה של המספרת, בגלל הסתירות בינו לבין הסיפור הראשוני. אל הסיפורים המאוחרים יותר מתייחסים בחשדנות ולעתים קרובות אין רואים בהם חומר המתאים לשמש כראיה קבילה. כתוצאה מכך נגרם עולל לנשים שרק לאחר שחלף פרק זמן מאז חוו את האירוע הטראומטי אזרו כוח די לשנות את סיפורן או לדייק בו כך שישקף נאמנה את שאירע.

איני טוענת שיש לתת אמון מידי בכל גרסה מתוקנת או ערוכה המסופרת על ידי קרבנות של התעללות מינית (או קרבנות של אירועים קשים אחרים) ולהעדיף אותה על פני הסיפור הראשוני, אך אין גם לנקוט בגישה ההפוכה של מתן אמון בסיפור הראשוני בלבד או פקפוק מוחלט בדיווחי המספרת בשל הסתירות בין הגרסאות. פיתוח המודעות לסיבות שבגינן משתנות הגרסאות עשוי להועיל בבואנו להחליט בשאלה לאיזה סיפור יש לתת משקל. שימוש במחקרים פסיכולוגיים וסוציולוגיים, ביצירות ספרות המתארות את עומק הפגיעה בנפשן של נשים שעברו התעללויות ותקיפות מיניות וגילוי קשב מרבי לדבריהן של הקרבנות הם חיוניים. התוצאה תהיה יכולת להעריך בצורה טובה יותר את תקיפותם של סיפורים מתוקנים וערוכים בשדה המשפט ושיפור הכלים לעשיית צדק.

3. סיפורים מושהים של נפגעי טרור

הדוגמה הבאה שאני מבקשת לעסוק בה היא סיפורים מושהים (postponed stories); סיפורים המסופרים לא בסמיכות כרונולוגית לאירוע הטראומטי אלא בנקודת זמן כלשהי מאוחרת יותר, הנבחרת על ידי קרבן הטראומה. אולם קשיים עלולים להתעורר כאשר בשל נסיבות חיצוניות נדרשת קרבן הטראומה לספר את סיפורה במועד מוקדם מדי, בעת שבה היא חשה כי עדיין אינה בשלה לכך. קשיים מסוג זה התעוררו בעקבות הצורך לפצות את נפגעי התקפת הטרור שהתרחשה במרכז הסחר העולמי בניו-יורק ב-11 בספטמבר 2001.

זמן קצר לאחר המקרה נחקק בארצות-הברית חוק חסר תקדים שעסק בפיצוי הקרבנות ובני משפחותיהם. החוק³² יצר קרן שנועדה לפצות אנשים שנפגעו באירוע הטרור ואת בני המשפחה של ההרוגים. החוק נקב בתאריך סופי להגשת תביעות לפיצוי מהקרן – 22 בדצמבר 2003. נעשו מאמצים ניכרים מצד הרשויות לסייע לכל הזכאים להגיש את תביעותיהם במועד ומרביתם אכן הצליחו לעשות זאת. עם זאת בדיעבד התפתחה ההכרה בכך שאצל משפחות רבות היווה האבל העמוק מחסום שהפך את הגשת התביעה לפעולה קשה וכואבת, ובמקרים אחדים אפילו מנע את הגשת התביעה בזמן שקצב החוק³³. במאמר המעריך את אופן פעולת הקרן לנוכח הטראומה העמוקה שעברו הקרבנות, מובאות התבטאויות של בני משפחה החושפות כי קרוב מאוד לתאריך הסופי להגשת התביעות היו רבים מהתובעים הפוטנציאליים במצב נפשי שהפך את פעולת התביעה כמעט לבלתי אפשרית. חלקם היו מוכי הלם ומשותקים מיגון, נטולי יכולת לספק תיאור דברים עקבי שהיה נחוץ לצורך פתיחת הליך הפיצוי. אחת הקרבנות מספרת:

“הם מבקשים הצהרת השפעה על הקורבן (victim impact statement) ... אני מנסה לכתוב משהו, אבל פשוט לא יכולה... עבור רבים זהו הדבר הקשה ביותר, והמילים פשוט אינן יוצאות החוצה”³⁴.

המעצור הגורם לכך ש”המילים אינן יוצאות החוצה” הוא השלכה ידועה של טראומה. כשם שהזוכר בסעיף הקודם, התעללות או ניצול על רקע מיני עשויים לגרום למעצור כזה. בדומה, גם קרבנות לאלימות בתוך המשפחה, לעינויים או לאימת מלחמה עשויים למצוא עצמם מתקשים מאוד לתרגם את חוויותיהם הטראומטיות לכלל נרטיב “רשמי” או להצהרה פורמלית. גם אם נקבע מועד סופי לצורך הגשת הצהרה מעין זו, בהגיע המועד הקרבנות עשויים למצוא עצמם רחוקים מאוד מהיכולת לנסח אפילו לעצמם “מה בדיוק קרה”, שלא לדבר על היכולת להחזין את הדברים בצורה ברורה ומחייבת. לאור קשיים אלה, נשמעו בארצות-הברית קריאות להאריך את המועד להגשת התביעות בשנה, אולם הקונגרס לא נענה³⁵. שניידר מסכמת³⁶:

Air Transportation Safety and System Stabilization Act of 2001, Pub. L. No. 107-42, 32
115 Stat. 230

E.M. Schneider “Grief, Procedure, and Justice: The September 11th Victim 33
Compensation Fund” 53 *DePaul L. Rev.* (2003) 457, 465

שם, עמ' 479. 34

שם, עמ' 482-484. 35

שם, עמ' 499-500. 36

“Experience with the... Fund of 2001 reveals that grief and trauma are critical issues that should be recognized in our assessment of civil litigation and claims resolution processes. Failure to recognize the severity of survivors' grief and trauma and their moral and human needs limited the effectiveness of the Fund in a number of ways. Affirmative recognition of the grief and trauma that survivors experience can help us to think differently about claim resolution processes and litigation and make these processes more meaningful”.

שוב, חשוב להכיר בפער הקיים בין הדחף והצורך של הקרבנות לספר את סיפור הטראומה בזמן שהם בוחרים ובאופן שישרת את צרכיהם הרגשיים, לבין הדרישה המשפטית-מוסדית שהסיפור יסופר במועד מסוים ובפורמט ספציפי³⁷. רשויות ממשלתיות ומשפטיות דורשות מהקרבנות לספק מספר מוגבל של עובדות שאותם ימסרו הקרבנות מוקדם ככל האפשר. דרישה זו מובנת. עומדת ביסודה השאיפה לאפשר לרשויות ולמוסדות המוסמכים לטפל בתוצאות המשפטיות של הטראומה באופן יעיל ומהיר ככל הניתן ולקדם את הסיגור המשפטי-פורמלי של האירועים הקשים. מנגד, מובן גם הקושי העומד בפני הקרבנות. הסיגור השלם שעשוי לסייע להם להמשיך בחייהם לאחר הטראומה הוא מורכב הרבה יותר מסיום משפטי כזה או אחר. בין קרבנות אירועי הטרור ב-11 לספטמבר היו כאלה שמצאו את המועד הסופי שהגשת תביעה שהוכרז על ידי הממשלה כסביר, אך היו גם אחרים שמגבלת הזמן הייתה עבורם מעיקה ומשתקת.

התובנה שסיפק הניסיון האמריקני בפיצוי הקרבנות, היא כי יש להעניק מקום רחב יותר לצרכי הקרבנות ולצמצם את המעמד הניתן לשיקולי יעילות ונוחות של הרשויות. תובנה כזו היא חשובה כשבאים לעצב מסגרת משפטית המיועדת לתת מענה לאירוע טראומטי. אם

37 במחקר שנערך על ידי ד"ר תובל משיח ושרה פרידמן ("התמודדות נרטיבית וקוגניטיבית עם טראומה" שיחות יח(2) (מרס 2004)), נבחנו מקרים של כמה קרבנות שעברו אירוע טרור קשה, שחלקם נפצעו בו. נמצא כי תהליך של יצירת סיפור הטראומה מתרחש באופן אישי וייחודי לכל ניצול, וכבר בשלב מוקדם לאחר הטראומה ניתן לראות הבדלים משמעותיים בין המספרים, המשתקפים גם ברמה הצורנית של הסיפור (אורך, מידת הפירוט וקוהרנטיות) וגם ברמה התוכנית. התיאור העובדתי שונה מסיפור לסיפור ויש סיפורים שנראים כמתעדים אירוע אחר לגמרי (שם, עמ' 150). עוד נמצא כי התקופה המידית לאחר היחשפות לאירוע טראומטי היא הזמן שבו מתרחש תהליך אינטנסיבי של עיבוד הטראומה מבחינה נרטיבית וקוגניטיבית. מיד לאחר הטראומה עדיין אין סיפור מגובש ומאורגן של ההתרחשויות ומשמעותן, והתגבשות זו מתרחשת במהלך השבועות החולפים. במהלך תקופה זו עשוי הסיפור לעבור שינויים וגלגולים ולהיות מושפע ממספר גורמים, וביניהם מידע חיצוני חדש, עמדות קוגניטיביות ונסיבות הקשורות לתוצאות הטראומה (שם, עמ' 153).

הקרבתנות היו זוכים לזמן רב יותר ולהתחשבות רבה יותר בקשייהם ליצור נרטיב המתייחס לטראומה לפני חלוף תקופת זמן מסוימת, נראה שהמשפט היה יכול למלא את תפקידו בצורה טובה יותר³⁸.

ד. בין סיפורים משפטיים לספרות טראומה

קיים הבדל משמעותי בין סיפורי עובדות המהווים חלק מפסקי דין (שאותם אכנה "סיפורים משפטיים") לבין סיפורים אחרים. כוחם של הסיפורים המשפטיים הוא נורמטיבי. הנרטיב בפסק דין אינו מיועד לפרש את המציאות, להציע הגיגים אודותיה או לתאר אותה מזווית ראייה מסוימת. מטרת הסיפור המשפטי היא לתמוך בנורמה או בהכרעה המגולמת בפסק הדין. לצורך כך, הוא מכריז על התרחשות מסוימת כעל מציאות. הנרטיב שבפסק הדין הופך לבעל מהות אוטוריטיבית ומוחלטת. הנורמטיביות הכרוכה בהכרעה מטביעה בסיפור המשפטי ממד של סופיות. קשה מאוד לשנות סיפור שקיבל תוקף של הכרעה משפטית.

הסיפורים המשפטיים נבנים בהתאם לכללי הפרוצדורה המשפטית ולדיני הראיות כך שייטיבו לשרת את המטרות האמורות. הם שלמים ו"סגורים", ברורים וחד-משמעיים. תהליך יצירתם תואם את המטרות הללו. ההליך השיפוטי מטה אוזן רק לאותם חלקים בסיפור שהם בעלי חשיבות לצורך ההכרעה הנורמטיבית האמורה להתקבל ואוטם עצמו בפני החלקים שהרלוונטיות שלהם להכרעה אינה ברורה³⁹.

סיפורים משפטיים הקשורים לאירועים טראומטיים יתמקדו בדרך כלל בפעולותיו ובמעשיו של התוקף ולא ברגשות הקרבנות. סיפורי הטראומה המשפטיים ישאפו למבנה ליניארי ככל הניתן. הם ישימו דגש על אירועי העבר ולא יכללו עיסוק בעתידם של הקרבנות,

38 במקרים מסוימים המשפט מכיר בכך שסיפורים טראומטיים עשויים להיות מושהים. בהקשר זה יוזכר כי לעניין עבירת מין שבוצעה בקטין על ידי בן משפחה או על ידי אחראי על קטין וחסר ישע, החוק קובע (סעיף 354 לחוק העונשין, תשל"ז-1977) סייג להתיישנות העבירה, שלפיו יחל מניין תקופת ההתיישנות ביום שמלאו לקטין הנפגע 28 שנים. בשנת 2004 נוסף סעיף 354(ג) לחוק העונשין, הקובע סייג להתיישנות עבירת מין שבוצעה בקטין שלא על ידי בן משפחה או אחראי, ולפיו יחל מרוץ ההתיישנות ביום שמלאו לקטין 18 שנים במקום ביום ביצוע העבירה. חריגים נוספים לכללי ההתיישנות הרגילים הם כי לא תחול כל התיישנות לגבי עבירות לפי החוק בדבר מניעתו וענישתו של הפשע השמדת עם, תש"י-1950, ולפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י-1950 (ס' 9(ב) לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], תשמ"ב-1982).

39 להרחבה בעניין אפיוניהם של סיפורים משפטיים ראו ש' אלמוג משפט וספרות בעידן דיגיטלי (תשס"ז), בפרק שני, עמ' 89.

בהחלמתם ובשיקומם. סיפורי הטראומה המשפטיים הם סגורים וסופיים ולא ניתן להוסיף להם חלקים או עובדות חדשות או לתקנם.

ספרות הטראומה שונה מאוד. מספריה אדישים למטרות הסיפורים המשפטיים ולכללי הפרוצדורה, ולדיני הראיות המכתיבים אותם. ספרות הטראומה נוצרת בראש ובראשונה כדי לשרת את המספרים והמספרות, קרבנות הטראומה. כל סיפור טראומה מעוצב בהתאם לצרכים, למגבלות וליכולות האינדיווידואליות של המספר או המספרת. יש סיפורים המגוללים באופן מלא, מדויק ושלם את האירוע הטראומטי. סיפורים אחרים הם אסוציאטיביים ובלתי ליניאריים בעליל. יש מספרות ומספרים הנמנעים מלגעת בטראומה במפורש ונעים סביבה בהיסוס ובזהירות. יש כאלה המתמקדים במחאה, בזעם ובדרישה לנקמה. סיפורים אחרים מתרכזים בתקוות לעתיד ובשאפה להשתקם ולהחלים. המשותף לכל סוגי הסיפורים הוא התמקדותם בקרבנות הטראומה, בזיכרונותיהם, בכאבם ובתקוותיהם. משום שכל קרבן הוא שונה, כל סיפור שונה.

זאת ועוד. משום שספרות הטראומה החוץ משפטית משקפת את הצרכים ואת המצב הרגשי שבו נמצאים הקרבנות, היא מתפתחת באופן הדרגתי. יש קרבנות טראומה המספרים את סיפורם בכמה גרסאות. לעתים הסיפורים הם חלקיים ומסתיימים בהבטחה להמשיך שיבוא במועד כלשהו בעתיד.

בסעיף הקודם הודגם מקצת מהגיוון המאפיין את ספרות הטראומה: סיפורים קטועים של ניצולי שואה, סיפורים מתוקנים של נפגעות התעללות מינית, סיפורים מושהים של נפגעי טרור. בכל המקרים האלה, המפגש בין מי שחוו טראומה לבין השחקנים בזירה המשפטית עשוי להתגלות כבעייתי לכל המשתתפים בו.

מובן שבעייתיות זו אינה אמורה למנוע את השימוש המשפטי בספרות טראומה. ההירדשות המשפטית לסיפוריהם של נפגעות ונפגעי טראומה היא בעלת חשיבות רבה, גם לצורך שיקומם של הקרבנות גם לקידום עשיית הצדק המשפטי. הליך משפטי הקובע את אחריותם ואשמתם של האחראים משמש כגורם המעצים את יכולתם של הקרבנות להתמודד עם העבר ומקדם את החלמתם⁴⁰.

אולם נותרת בעינה השאלה כיצד ליישב את הפער בין הצרכים הנרטיביים של הקרבנות, המבקשים לספר על האירועים בדרכם שלהם ובקצב שלהם, לבין אילוצי הזירה המשפטית,

40 כשם שמציינים Felman & Laub, לעיל הערה 10, עמ' 71: "Testimony is the narrative's address to hearing; for only when the survivor knows he is being heard, will he stop to hear – and listen to himself" T.R. Tyler, H. Thorisdottir ; לעיל הערה 31 ; "A Psychological Perspective on Compensation for Harm: Examining the September 11th Victim Compensation Fund" 53 *DePaul L. Rev.* (2003) 355.

הדורשת כי הסיפור יסופר בהתאם לכללי הפרוצדורה המשפטית ובעיתוי המתאים לצורך ניהול ההליכים המשפטיים.

יודגש כי סיפורים משני הסוגים הם חיוניים. ספרות טראומה היא כלי רב ערך לצורך העצמתם ושיקומם הרגשי והנפשי של קרבנות הטראומה. סיפורי טראומה משפטיים עשויים לשמש לצורך קידום אותן מטרות, אולם לצד אלה הם אף מכשיר מחויב המציאות לצורך ביסוס אשמה וענישה במקרים המתאימים. כיצד ניתן אפוא לטפל בקושי המתעורר מהקונפליקט בין סיפורי טראומה חוץ משפטיים לבין סיפורי טראומה פנים משפטיים? צעד ראשון וחיוני הוא ההכרה בקיומם המקביל של שני הערוצים הנרטיביים – המשפטי והחוץ משפטי – ובשוני המהותי בין הסיפורים המופקים באמצעות כל ערוץ. במובן ידוע יש להשלים עם קיומו של השוני הזה ולא להתייחס אליו כגורם המבטל את תקיפותו של אחד מסוגי הסיפורים או את תקיפות שניהם. במילים אחרות, אין לצפות מקרבנות הטראומה להציג בפני העולם סיפור יחיד המייצג את האירוע הטראומטי. אין לתפוס את הסיפורים השונים המתייחסים לאותו אירוע כמתחרים אלה עם אלה על בכירות, על בלעדיות או על הייררכיה. יש לתפוס אותם כמשלימים, כיוצרים יחדיו ייצוג מלא יותר לאירוע הטראומטי.

הליכים משפטיים אינם יכולים לשמש כבמה עיקרית המעניקה לקרבנות הטראומה קול ונראות, או כמכשיר המיועד לאפשר להם להחזין את כל טווח הפגיעה שחוו. סיפורים משפטיים אמורים לשמר את מאפייניהם המסורתיים כדי לתמוך בלגיטימיות ובתוקף של ההכרעות המשפטיות. עם זאת אין לדרוש או לצפות מקרבנות הטראומה להסתפק בבמה המשפטית כפלטפורמה נרטיבית יחידה. יש גם להכיר בחשיבות החברתית של קשב לספרות הטראומה הרחבה, החוץ משפטית.

במונחים תאורטיים, הזרימה ההדדית של שני הערוצים, ערוץ סיפורי הטראומה המשפטיים ולצדו ערוץ ספרות הטראומה החיצוני למשפט, היא עוד יישום של פרדיגמת המשפט לצד ספרות, שעליה הרחבתי במקומות אחרים⁴¹. פרדיגמה זו מקבלת את חוסר היכולת להשיג תואם עובדתי מלא או הרמוניה מלאה בין שני סוגי הסיפורים ומכירה בכך שהסתירות אינן פוגמות בחשיבות ובתוקף של הסיפורים השונים.

מעשית, יש להכיר באופי האידיוסינקרטי של החוויה הטראומטית ולאופן שבו היא משפיעה על היכולת לספר. לאור הניסיון המעשי והמחקרי שהצטבר במהלך עשרות שנים, ייתכן שיש לערוך שינויים בקונבנציות משפטיות מסוימות ולקדם את ההכרה באפשרות שסיפורי טראומה מאוחרים שאינם עולים בקנה אחד עם גרסאות מוקדמות, אינם בהכרח אות לפגם באמינות המספרות והמספרים. ראוי גם להאריך את פרקי הזמן שבמהלכם

41 ראו למשל “Windows and ‘Windows’: Reflections on Law and Literature in the Digital Age” 57 *U. Toronto L.J.* (2007) 755.

יתאפשר לנפגעי טראומה להגיש תביעות ולאפשר להם חופש רב מהמקובל בעת שהם מגוללים את סיפורם בבתי המשפט. ניתן בוודאי לחשוב על צעדים מעשיים נוספים, אולם הדבר המרכזי הוא ההכרה בכך שפיתוח רגישות וקשב לקשת הרחבה של סיפורים שמספרים קרבנות טראומה תועיל גם לקרבנות עצמם וגם לחברה כולה.

ה. סוף דבר

“בכל פעם שסיפרתי את סיפורי,
איבדתי חלק, טיפה קטנה מהכאב שלי”⁴².

זהו ציטוט מתוך ספרה של אליס סיבולד העצמות המקסימות, שבו העולם הבא מתואר כמקום שבו הכול נגאלים באמצעות סיפורים. המתים חוזרים ומספרים את סיפור חייהם ואת סיפור מותם ולסיפורים יש כוח להפיג את כאב המוות האלים וחסר הטעם שחוו. סיפורים הם אכן כלים רבי עצמה ומתוחכמים. יש בכוחם לעצב את המודעות, את הדמיון ואת הדרכים שבאמצעותן אנו תופסים את המציאות. אנו מסתייעים בסיפורים כדי לשכנע, כדי להשפיע וכדי לזכות באהדה. אנו נעזרים בסיפורים כדי להחלים וכדי לעזור לזולת להחלים. ואולי החשוב מכל – אנו משתמשים בסיפורים כדי לכוון קשר משמעותי עם הזולת. ערנות ורגישות לצרכים שבגינם אנשים מספרים סיפורים עשויה לאפשר הכלה של סיפורי טראומה שלכאורה אינם מתיישבים אלה עם אלה. פיתוחה של רגישות כזו יהיה צעד חשוב בהפיכת המערכת המשפטית לכלי שיאפשר לתת מענה משפטי וחברתי טוב יותר לקרבנות הטראומה ולקדם בצורה טובה יותר את גם את עשיית הצדק וגם את שיקומם והחלמתם.

42 א' סיבולד העצמות המקסימות (נ' לוינסון מתרגמת, 2000), 165.